

ItK

2

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1975**

A TARTALOMBÓL

Boronkai Iván: Vitéz János retorikai iskolázottsága

Hopp Lajos: Lengyel—magyar hagyományok a Rákóczi-szabadságharc és emigráció irodalmában

H. Lukács Borbála: A vallás a dekabrista irodalomban és a korai magyar romantikában

Agárdi Péter: Metszet a felszabadulás utáni magyar irodalomtörténetírás történetéből

*

Kelemen Péter: A csoda mélységei és határai

Szemle

Köpeczi Béla: Eszme, történelem, irodalom (*Vajda György Mihály*)

Csapodi, Csaba: The Corvinian Library (*Kurcz Ágnes*)

Martinkó András: Költő, mű és környezet (*Wéber Antal*)

Emlékezések Ady Endréről (*Péter László*)

Rába György: Szabó Lőrinc (*Németh G. Béla*)

B. Nagy László: A látvány logikája (*Lakatos András*)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1975. LXXIX. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Szauer József

főszerkesztő

Komlós Tibor

felelős szerkesztő

Németh G. Béla

társzerkesztő

Bíró Ferenc

Kiss Ferenc

Tarnai Andor

Varga József

<i>Boronkai Iván</i> : Vitéz János retorikai iskolázottsága	129
<i>Hopp Lajos</i> : Lengyel—magyar hagyományok a Rákóczi-szabadságharc és emigráció irodalmában	145
<i>H. Lukács Borbála</i> : A vallás a dekabrista irodalomban és a korai magyar romantikában	158
<i>Agárdi Péter</i> : Metszet a felszabadulás utáni magyar irodalomtörténetírás történetéből	170

Kisebb közlemények

<i>Blazovich László</i> : Ransanus és a „legrégebb István-legenda”. 186 — <i>Kilián István</i> : Iskoladráma Nagy Péter orosz cárról 1698-ból. 188 — <i>Vörös Imre</i> : Teleki József vitairatának forrásaihoz. 192 — <i>Pásztor Emil</i> : Adatok Kazinczy Ferencné Török Zsófia haláláról. 193 — <i>Sütő József</i> : Katona József írta-e „A' Honnyi Mivészesség és Mivészek eránt” című közleményt? 195 — <i>Bényei Miklós</i> : Adalék Pruzsinszky József életéhez. 196 — <i>De Bartolomeis, Mario</i> : Leopardi- emlékek Tóth Árpád versében? 197	
---	--

Műelemzés

<i>Kelemen Péter</i> : A csoda mélységei és határai	200
---	-----

Adattár

<i>Varga Imre</i> : Magyarországi tanulók a padovai egyetemen a XV—XVI. századfordulón	211
<i>Kathona Géza</i> : Zrínyi Miklós halálára Londonban 1665-ben megjelent gyászversek	218
<i>V. Busa Margit</i> : Kazinczy Ferenc ismeretlen levele Dessewffy Józsefhez	225
<i>Rigó László</i> : Arany János két levele Emich Gusztávhoz	228

Szemle

<i>Köpeczi Béla</i> : Eszme, történelem, irodalom (<i>Vajda György Mihály</i>)	230
<i>Csapodi, Csaba</i> : The Corvinian Library (<i>Kurcz Ágnes</i>)	231
<i>Martinkó András</i> : Költő, mű és környezet (<i>Weber Antal</i>)	233
Emlékezések Ady Endréről (<i>Péter László</i>)	235
<i>Rába György</i> : Szabó Lőrinc (<i>Németh G. Béla</i>)	239
<i>B. Nagy László</i> : A látvány logikája (<i>Lakatos András</i>)	241

*

<i>Lakatos Éva</i> : Irodalmi folyóiratok E—F. — <i>Homann, Holger</i> : Studien zur Emblematik des 16. Jahrhunderts (Sebastian Brant, Andrea Alciati, Johannes Sambucus, Mathias Holtzwardt, Nicolaus Taurellus). — <i>Spira György</i> : A negyvennyolcas nemzedék nyomában. — <i>Rebell oder Revolutionär?</i> Sándor Petőfi 1823—1973. — <i>Jakov Ignjatović</i> : Szerb rapszódia. — <i>Lengyel Dénes</i> : Benedek Elek. — <i>Pap Károly</i> színművei. — <i>Jancsó Béla</i> : Irodalom és közélet. (<i>Vargha Kálmán, Klaniczay Tibor, Kovács Magda, Kajtár Mária, Sziklay László, Sipos Lajos, Petrányi Ilona, Köszeghy Péter</i>)	245
--	-----

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
XI., Ménési út 11—13.

VITÉZ JÁNOS RETORIKAI ISKOLÁZOTTSÁGA

1. „Aki Vitéz János humanista egyéniségének kialakulását meg tudja magyarázni, az egyúttal megtalálta a kulcsot a magyar Quattrocento titkához is” — írja Huszti József húsz évvel ezelőtt megjelent posztumusz munkájában.¹ Az a szellemes kísérlete azonban, amelynek során megpróbálta ezt a kulcsot megtalálni, úgy érezzük, jó részében hipotézis maradt. Nem mintha az általa bemutatott tények — Vergerio magyarországi életszakasza, munkássága, Vitézhez fűződő barátsága és reá gyakorolt hatása — nem lennének igazolhatók. Csakhogy okkal megkérdőjelezhetjük Husztinak ezekből levont következtetését, ti. azt, hogy mindez megmagyarázná Vitéz humanista egyéniségének kialakulását, és azzal együtt a magyarországi humanista művelődésnek a megindulását. Bármilyen hosszan tartó, bármennyire bensőséges volt ugyanis kettejük kapcsolata, egy további — és e kapcsolattól minden bizonnyal független — tényt semmiképp sem szabad figyelmen kívül hagynunk. Azt nevezetesen, hogy Vitéznek általunk ismert művei a maguk nemében olyan formai tökéletességet mutatnak föl, olyan fokú ambíciót és tudatosságot árulnak el, amilyen csakis egy korán, még az ifjúkorban elkezdődött, módszeres és tartós *iskolázás* eredményeként alakulhatott ki benne és fejlődhetett szinte virtuóz képességgé. Volt légyen bármilyen zseniális ember, a viszonylag későn kialakult ismeretségi, amely utóbb barátsággá mélyült el, nem lett volna képes kialakítani benne ilyen fegyelműt és rendszerezett írói-retorikai vénát!

El kell ismernünk, hogy adatokkal nem igazolhatók Vitéz itáliai tanulmányai. Ez a hiány azonban még nem kényszeríti ránk azt a föltételezést — még kevésbé azt az állítást —, hogy Vitéz soha nem is járt és nem tanult Itália valamelyik egyetemén. Levelei és szónoklatai — a már említett formai tökéletességükön kívül — a klasszikus latin irodalommal való „eljegyzettségéről” tanúskodnak abban a vonatkozásban is, hogy hol a legszigorúbb pontossággal, hol pedig játsszi szabadsággal — olykor szabadossággal — idézgeti kedves és meghitt auktorait, még olyan szituációban is, amikor pedig valószínűleg pusztán memóriájára kellett hagyatkoznia.² Ilyen alapos olvasottságra és biztos, jól emlékezetbe véselt ismeretekre szert tennie megint csak az iskolai évek — nagyon valószínűen az itáliai képzés éveit — lehetnek alkalmasak. Nehéz is lenne elképzelnünk azt, hogy komoly iskolázottság hiányában vették volna be a fiatal Vitézt Zsigmond kancelláriájába, és hogy csak itt, utólag, önképzés és baráti befolyások révén alakult volna ki benne az a jól rendezett és tökéletesen orientálódó művelt egyéniség, amellyel méltán kiérdemelte „a magyar humanizmus atyja” megtisztelő címet.

Még egy másik szempont is figyelembe vehető lenne retorikai műveltségének és képességének kialakulásában. Vitéz, tudjuk, a kor tipikus értelmiségi pályáját futotta meg, korán belépett

¹ HUSZTI József: Pier Paolo Vergerio s a magyar humanizmus kezdete. Filológiai Közlemények 1955. 521.

² A XXXIV. számú levélre gondolunk, I. G. SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, II. Bécs 1746. 50–52. L. BORONKAI Iván: Vitéz János és az ókori klasszikusok. A Janus Pannonius. (Tanulmányok) c. kötetben. Megjelenés előtt.

az egyházi rendbe, fokozatosan eljutva a legmagasabb méltóságig. Így azután gondolhatnánk arra, hogy mint pap szerzett alapos gyakorlatot a prédikálásban. Adataink persze erre vonatkozólag sincsenek, de a föltételezés nem abszurd.

Csak hogy az egyházi szónoklat retorikája — és nyelve — nyilvánvalóan egészen más, mint amit a diplomáciai élet megkívánt. Azzal a fegyvertárral, amivel egy jól prédikáló pap rendelkezett, aligha lehetett sokra menni a nemzetközi levelezésben vagy a politikai tanácskozások emelvényein. Másfelől azt is meg kell gondolnunk, hogy Vitéz életútja oly korán tért rá a magasabb politikai pályára, és ezen olyan tartósan és intenzíven kellett tevékenykednie, hogy nem tudjuk elképzelni, mikor folytathatott igazi lelkipásztori munkát. Úgy tűnik föl tehát, hogy ezt a szempontot sem érvényesíthetjük, hanem ki kell tartanunk a mellett a feltételezésünk mellett, hogy Vitéz rendszeres kiképzésben részesült, valószínűleg olasz földön. Külső adatok híján irodalmi hagyatékának mélyebb elemzése szolgáltatathatna erre nézve igazolást.

2. Vitéz János irodalmi hagyatéka — legalábbis a közhiedelem szerint — megbízható kiadásokban már régóta közzé van téve. Leveleskönyvének szövegét több mint kétszáz esztendeje publikálta Schwandtner, aki — mint Bél Mátyás az előszavában elmondja — semmit sem hagyott el a Bécsben őrzött kódex szövegéből, amelyik minden valószínűség szerint azonos azzal a példánnyal, mely Vitéz papja és barátja, Ivanich Pál felügyeletével készült el Nagyváradon egy másik barát, Pál főesperes részére.³ Éppen ez az eredetisége adja meg a kódex filológiai becstét: nyilvánvalóan a humanista püspök szeme előtt készült, Ivanics jegyzetei — ezt tőle magától tudjuk — részint a váradi könyvtár könyveiben való utánanézés, részint a püspökkel történt konzultálások eredményeként kerültek rá a kézirat margóira.

Kereken száz esztendeje ismerjük négy beszédét is a múlt század jeles történetírójának, Fraknoi Vilmosnak a publikációjából.⁴ Néhány esztendeje magunk is közöltünk három Vitéz-oratiót, amelyeknek meglétére és lelőhelyére éppen Fraknoi egyik munkája hívta föl figyelmünket.⁵

Mindezek alapján azt várhatnánk, hogy a Vitéz műveltségének forrásaival, stílusának sajátosságaival, iskolázottságának körülményeivel foglalkozó kutatás már kibányászta mindazt, amit a művek vallatásával kiaknázhattak. Ebben az elvárásunkban csalatkozunk kell. Vitéz monográfusa, Fraknoi, történész volt; és ha tett is egy-két megjegyzést Vitéz stílusára vonatkozólag, az a dolog természeténél fogva csak az általánosságban mozoghatott.⁶ Még az irodalmi és esztétikai jelenségek iránt oly nagy fogékonyságú Kardos Tibor sem hatolt le Vitéz írásainak a mélyére, és nem fedezte föl azt a szoros kapcsolatot, amely öt olvasmányai — és elsősorban iskolai tanulmányai — révén az antik retorikához fűzte. Mégpedig annak elméletéhez éppen úgy, mint gyakorlatához, illetőleg mintáihoz: az auktorokhoz.⁷ Bizvást elmondhatjuk tehát, hogy ezen a téren van még sok tennivaló.

³ SCHWANDTNER i. m. VII. Ivanich szavait l. alább.

⁴ FRAKNOI, Guilelmus: Joannis Vitéz de Zredna episcopi ... orationes in causa expeditionis contra Turcas habitae. Bp. 1878.

⁵ BORONKAI Iván: Vitéz János első követi beszédei. ItK 1972. 212—226. (Reneszánsz Füzetek 14)

⁶ FRAKNOI Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp. 1879. 14. Uő.: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440—1526). Bp. 1896. 143. (A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI Sándor. IV.)

⁷ KARDOS Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. 106—122, különösen 107 (amelynek alapján arra gondolhatnánk, hogy Vitéz különös előszeretettel hivatkozott a Bibliára meg Hieronymusra, holott ennek az ellenkezőjét mernénk állítani), továbbá 115—116. — Bél Mátyás értékelése: „satis adparet non tam eum sive Ciceronis Pliniive in conscribendis epistolis imitatore, quam aemulum Q. Aurelii Symmachi iuxta et Caii Solli Apollinaris Sidonii fuisse; quorum quidem illum adsecutus non est, istum vero etiam supergressus” (SCHWANDTNER i. m. IV) — nem látszik kellőképp megalapozottnak, bár a kérdés ilyen értelmű vizsgálata még várat magára.

Mielőtt azonban megkíséreljük, hogy egy-két szerény kezdeményező lépést tegyünk Vitéz szövegeinek mint retorikai alkotásoknak jobb megértése felé, egy rövid kitérőre kényszerülünk. Utaltunk már arra, hogy a műnek kiadását ez idáig teljes hittel ajándékozta meg a kutatás. Az a gyanú — tudomásunk szerint — nem merült föl senkiben, hogy Schwandtner szövege számos helyen eltérhet az alapjául szolgáló kódexétől, vagy hogy Ivanich jegyzeteit hiányosan közölhette, kifejezett állítása ellenére. Ugyanilyen jóhiszeműség járt ki Fraknói kiadásának (kiadásainak),⁸ és a szöveg összes értelmetlenségét, nyilvánvaló hibáját a kiadóval együtt a kézirat romlásainak tulajdonították.⁹

Nem feladatunk, és nincs is most elegendő tér arra, hogy részletes kritikát gyakoroljunk az említett — mértékadónak tartott — kiadások szövegét illetően. Mindössze egy-két számszerű adatot kívánunk közölni, s ez mindenestre ahhoz máris elegendő lesz, hogy kellő szkepszist ébresszen az említett kiadásokkal szemben, és hogy igazolja azt a fáradozásunkat, amelyet egy teljesebb és megbízhatóbb szöveg konstituálása érdekében kifejtünk — és amelynek mintegy mellékterméke ez a dolgozatunk.

A Schwandtner-kiadásra példaként említjük meg, hogy a Vitéz-leveleskönyv első hat lapján összesen 17 szövegeltérést találunk a kézirathoz képest. Ezek közül három szókihagyás, a többi pedig többé vagy kevésbé értelemrontó, nemegyszer a jelentést teljesen eltorzító félreolvasás. Ami még érdekes: nincs egyetlen olyan eltérés sem, amelyik sajtóhibának lenne minősíthető: önmagában mindegyik értelmes szóalak, csak az összefüggésbe illik bele nehezen, ezzel is hívja föl magára a figyelmet. — A másik megfigyelésünk Ivanichnak már említett jegyzeteire, illetőleg ezek teljességére vonatkozik. Itt elég lesz két fontos levélre hivatkoznunk, a XXXV. számúra (az 52—54. lapokon a *Satis superque* kezdetűre) és az LVIII. számúra (a 77—79. lapokon, kezdete: *Impendet cura*): az elsőhöz Ivanich 23 jegyzetet csatolt, a másodikhoz 39-et, a kiadásban az elsőhöz egyetlen megjegyzés sem került, a másodikhoz pedig mindössze három. Megengedjük, hogy a felpanaszolt hiányok nem csorbitják — vagy legalábbis nem számottevően — a levelek történeti forrásértékét. Mégis úgy véljük — és e nézetünket az eredetiben olvasható marginálisok megerősítették —, hogy lényegesen gazdagabb képet nyerünk Vitéz alkotó tevékenységéről, körének filológizálgató kedvéről, nyelvi és irodalmi érdeklődéséről akkor, ha ezeket a szövegeket is megismerjük és számba vesszük.

Fraknói publikációjából az első darabot (a 13—22. lapokon: *Pulsatis merore publico animis*) szemeltük ki arra, hogy kéziratával, a müncheni 4016. számú kódexszel összevegyjük. (Gyakorlati okokból, mivel a későbbiek során Vitéznek erről a beszédéről kell még bővebben szólnunk.) Kereken 140 eltérést számoltunk benne össze a kódex szövegétől (ezeknek mintegy 5 százaléka szókihagyás), olyan eltéréseket, amelyek nem helyesírási jellegűek, és amelyeket nem vélhetünk sajtóhibának. Azt nem állítjuk, hogy a kézirat makulátlan; de annyi igaz, hogy a Fraknóitól megbízott másoló (vagy ő maga?) nem a kódex pontos szövegét reprodukálta a nyomda számára.

Ebből a szövegekritikai kitérőből egy konkrét és egy általános következtetést kívánunk levonni. Az első következtetés az, hogy amikor alább szövegekre hivatkozunk, ezeket óhatatlanul a kéziratokból kell idéznünk. A második pedig így fogalmazható meg: mivel tapasztala-

⁸ L. a 4. jegyzetet, valamint FRAKNÓI Vilmos: Zrednai Vitéz János nagyváradai püspök politikai beszédei... Bp. 1878.

⁹ FRAKNÓI: Joannis Vitéz ... orationes 7/1: „Sane tum huius sermonis, tum caeterorum quoque exemplaria plurimis mendis scribarum oscitantia scatent, adeo ut nonnullis in locis genuinus dictorum sensus vix erui potest”. — Jellemző Fraknói tekintélyére, hogy még a kitűnő filológus Juhász László sem kritizálta e kiadások szövegét, és nem tűnt föl neki az sem, hogy a két kiadás szövegében inkongruenciák vannak. Csak így érthető, ahogyan a kettő viszonyát jellemzi: „Fraknói ... a magyar kiadás szedésének a felhasználásával egy latin kiadást rendezett sajtó alá” (Adalékok az 1437—1490. évekből. Bp. 1931. 6. old. jegyzet). A két szöveget összehasonlítva azt állapíthatjuk meg ezzel szemben, hogy Fraknói revidálta az első kiadást s azt sok helyütt kijavította.

tunk szerint egyéb olyan szövegkiadások is, amelyek medievisztikánk bázisát alkotják, olykor kevés filológiai hűséggel lettek előállítva, az ezekre a szövegekre épített megállapítások valószínűsége eléggé vitatható. De ezen a ponton túllépnénk dolgozatunk keretein és szerény célkitűzésének határán, így visszatérünk eredeti témánkhoz.

3. Vitéz stílusművészetének földéítésében és megítélésében hasznos támpontot, sőt kiindulási alapot nyújthatnak kortársai: amire ők felfigyeltek, amit magasztaltak, az bizonyára az iskolai eszményeket is megközelítette, vagy éppen megtestesítette magában. Ez értékelendő Pál főesperes esetében is, akinek ismételt, sürgető kérésére szánta el magát a váradi püspök, hogy addigi leveleinek másolatait összegyűjtse és leveleskönyvvé szerkessze. Mivel a leveleskönyvnek a jelentőségére ebben a vonatkozásban az eddigi kutatás is többszörösen rámutatott, itt elegendőnek véljük, ha utalunk a reá vonatkozó fontosabb szakirodalomra.¹⁰

A leveleskönyvnek mint irodalmi, retorikai mintagyűjteménynek az értékelésekor fontos rámutatnunk Ivanich szerepére. És ez az a terület, amelyik eddig viszonylag kevés méltatásban részesült; igaz — főntebb is utaltunk már rá —, a kiadott szöveg nem is nyújt elegendő támpontot kellő méltatásához. Tudjuk, hogy ő vezette a szerkesztést, elő- és utószót írt a gyűjteményhez, továbbá kommentálta ennek egyes darabjait mind tartalmi, mind nyelvi jellegű magyarázatokkal.¹¹ Megjegyzéseinek természetéről és forrásaikról így nyilatkozik: *Ut autem ab earum (epistolarum) lectione te forte aliqua difficultas vel error non abstrahat, volui pro mea exercitatione adhuc unum laborem adhibere. Feci namque in spacio circumlocutionis annotari tibi veterum autorum nomina, quorum dicta verbaque in ipsis epistolis inducuntur; nonnullorum etiam vocabulorum et etiam sententiarum aliquarum expositiones ac notas adieci, in quantum et ab ipso patre nostro interrogans, et in libris per me requirens informari potui* — azaz vagy megkérdezte Vitézt, mit hogyan kell érteni, mi mire vonatkozik, vagy maga nézett ezeknek utána a Váradon hozzáférhető kódexekben.¹²

Azok a jegyzetei, amelyek Schwandtner kiadásában olvashatók, arról tanúskodnak, hogy Ivanich elsősorban a tárgyi kommentálást érezte feladatának; nyelvi, stilisztikai vagy irodalmi forrásra történő utalás már jóval kevesebb található a glosszák között. A kézirat azonban ennek az ellenkezőjéről vall. Igaz ugyan, hogy Ivanich nem fukarodott a tárgyi magyarázatokkal — a kézirat ezekből is többet tartalmaz, mint amennyit a kiadó publikálásra érdemesnek tartott —, de meglepően sok a nyelvi (szómagyarázó) és a stilisztikai vonatkozású megjegyzése is. Ha összeszámlálnók őket, valószínűleg az derülne ki, hogy ez utóbbiak vannak többségben.

Mi tehát az alábbiakban ez utóbbi glossza-fajtának egy csoportjával, a stilisztika és retorika területébe vágó jegyzetekkel fogunk foglalkozni.

Vitéz — akinek levelei túlnyomó részükben diplomáciai tárgyúak, s ezért mind szókincsükben, mind fölépítésükben igényesek — mindig élesen tagolja mondanóját. A jól elrendezettség követelményét már az antik retorika hangoztatta és bevált receptekkel szolgálta. Például az Ad Herennium ismeretlen szerzője éppúgy felsorolja a beszéd pars-ait (1,4), mint Cicero (*De inventione* 1,19–20). — Nem csodálkozhatunk azon, ha Ivanich — aki talán a maga ismereteit is fitogtatni akarta — fontosnak tartotta itt-ott jelezni: a levél szövegében téma-váltás van, új rész következik. A levelek persze önként megadták a „vázlatpontok” meg-

¹⁰ Vitéz írásainak mind ez ideig legavatottabb elemzését HORVÁTH Jánostól olvashatjuk: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Bp. 1944. 69–75. L. még a 6. és 7. jegyzetben idézett irodalmat.

¹¹ HORVÁTH J. értékelése Ivanichról — „a humanista tudósság dagálya” (i. m. 71) — találó, bár talán kissé igazságtalan. Megjegyzései Vitézre nézve mindenesetre igen hasznos adatokat szolgáltatnak. Horváth tartalmi vonatkozású észrevétele már egyáltalán nem áll, mint ez dolgozatunk következő lapjain kiderül.

¹² A bécsi kódex 2° lapján (a kódexlapokat ezután fol. rövidítéssel idézzük) = SCHWANDTNER i. m. 8.

fogalmazásának a lehetőségét: egy *ceterum, verum, attamen* vagy más, hozzájuk hasonló fordulat jelezte, hogy vele új rész kezdődik. Ivanich olykor éppen csak rámutat az ilyen varratokra, máskor viszont magyarázatot is fűz hozzájuk. Lássuk a példákat az előbbi esetre.

A XXII. levél IV. Jenő pápához szól Hunyadi János kormányzó nevében (*Magna mihi opera*). Több témát érint: megköszöni a pápa jóindulatának megnyilvánulását (itt lakúna következik), panaszkodik a kereszténység belső megosztottságára, majd áttér a zágrábi és az egri püspökség betöltése körüli problémákra stb.¹³ *Ceterum*-mal kezdi a zágrábi részt (240—242) és *verum*-mal az egri (243—251).¹⁴ Ivanich mind a két szóhoz rövid jegyzetet illesztett: *secunda pars*, illetőleg *tercia pars*. Hasonló utalással látta el a XXXIV. levél (*Idoneo oratore*)¹⁵ *ceterum*-mal kezdődő szakaszát (367): *Altera pars; et primo hic narrat, secundo respondet ibi: „optassem”* — vagyis hogy a mondat első fele röviden elbeszéli a pápai irat tartalmát, a második fele már a választ tartalmazza. Ilyen jegyzet áll a LX. levél (*Pulsatas fores*)¹⁶ *ceterum*-os bekezdésénél (647) és végül a LXIV. levélnek (*Dignius nunc*)¹⁷ *pretera*-val kezdődő szakaszánál (690), mind a két helyen: *altera pars*.

Gyakoribb az az eset, hogy Ivanich kevésbé lakonikusan fogalmazza meg utalását a levelek tartalmi tagolására. Mindjárt az ún. első prolókus elejének eme mondatához: *Multa vero* stb. (4) ezt a jegyzetet írta: *Hic infra inducuntur multe rationes ad confutandum hec petita*, itt kezdi el tehát Vitéz megokolni, hogy miért nem akarja teljesíteni Pál főesperes kérését. Majd alább a *Num igitur* kezdetű részsel (15) visszatér a kérdés elhárításához, mint Ivanich mondja: *Redit ad inceptam supra confutationem et confirmat eandem*.¹⁸ Vessük össze ezt a megjegyzést az Ad Herennium tanításával: „Tota spes vincendi ratioque persuadendi posita est in confirmatione et in confutatione” (1,18).

Age nunc videamus (25) — veszi Vitéz pontosabban szemügyre Pál főesperes kérését, vagy mint Ivanich ide vonatkozó jegyzete mondja: *hic iam specialius narrat, quid petitur*.¹⁹ Itt kezdődne tehát a narratio, amelynek egyik válfaját így határozza meg az említett antik tankönyv: „unum est (ti. genus narrationis), cum exponimus rem gestam et unum quidque trahimus ad utilitatem nostram vincendi causa, de quibus iudicium futurum est” (1,12). Azután hamarosan ismét a cáfolatokra kerül sor (*Que profecto: 27*), amelyekre Ivanich így utal: *incipit respondere iterum confutando*.

Amint láttuk, Vitéz lényegében két szempontot érvényesített a kérdés (látszólagos) visszautasításakor: az egyik a kedvezőtlen viszonyokra történt hivatkozás (4. és bővebben 15-től), a másik az, hogy írásai méltatlanok a kiadásra (27). Mindez azonban — bármennyire őszinte vallomás fejeződik is ki benne — kötelező toposz volt a prolókusban is. Cicerora hivatkozva (Orator 1,4) megváltoztatja eddigi elutasító magatartását, és kijelenti: *cedo instancie tue* (38)

¹³ Fol. 16^r—17^r = SCHWANDTNER i. m. 36—37.

¹⁴ A zárójelbe tett számok mind a szövegben, mind a jegyzetekben a készülő szövegkiadás mondatainak számozására utalnak.

¹⁵ Fol. 24^r—24^v = SCHWANDTNER i. m. 50—52.

¹⁶ Fol. 41^v—42^v = SCHWANDTNER i. m. 81—82.

¹⁷ Fol. 44^r—45^r = SCHWANDTNER i. m. 85—87. Ivanich e glosszái már nem találhatóak meg a kiadásban.

¹⁸ Fol. 3^r és 3^v = SCHWANDTNER i. m. 9 és 10. *Num igitur* helyett ez utóbbiban *Num ergo* olvasható.

¹⁹ Az érdekesség kedvéért idézzük ennek a jegyzetnek azt a változatát, amelyet abban a prágai kódexben olvashatunk, amelyik a leveleskönyvön kívül egy sor Vitéz-beszédet és egyéb jelentős diplomáciai és irodalmi szövegeket is tartalmaz: *Hic iam specialius narrat, quod petitur. „Age” verbum, id est „dic, fac, incipe”, „age” adverbium hortandi secundum Papiam. Et scias, quod „agite” et „age” non discernunt numerum quoniam sunt adverbia, sed indifferenter dicitur „agite” uni et pluribus et „age” similiter* (fol. 3v). Ennek a kódexnek a marginálisai csak részben egyeznek meg a bécsiével; elkészítőjéről és használójáról csak sejtéseink vannak. Vö. FRAK-NÓI V.: Vitéz János levelei és beszédei. Magyar Könyvszemle 1887. 59—62; BORONKAI I.: Vitéz János ismeretlen levele Carvajal bíboroshoz. Filológiai Közöny 1972. 385.

amit Ivanich e szavakkal kísér: *Cedo id est „pareo” vel „condescendo”*. *Hic respondet iam promittendo facere, que petuntur*. Mint ahogy azonban a kérés tartalma csak a narratio során vált világosabbá (27-től), ugyanúgy az ígélet is második fokán válik konkrétábbá — még ha az ironia és a fájdalom hangjai ködbe vonják is ennek örömét. De lehetett-e ez másként 1445 tavaszán? — Ivanich így különböztette meg a válasznak ezt a második részét (39-től): *Ceterum: respondet ad alteram partem petitionis supra in narratione contente*.

Az ún. második prólógus jegyzetei között kettő foglalkozik a confutatio-val, illetőleg a confirmatio-val, Mindkettőt ismerjük, a pontosság kedvéért mégis idézzük őket. Ahhoz a részhez, amelyikben Vitéz az ellenérveit sorolja fel (60–63), ezt írta Ivanich: *Durat etc. Hic iterum confutat per rationes id, ubi ad scribendum inducebatur. Et prima vero est propter invidios. Secunda propter ignoranciam litterarum in patria etc. Secunda ibi: „Ceterum”*. Amikor azután visszatér ezekhez, hogy alátámassza őket (67), Ivanich ismét magyaráz: *Iam sane. Confirmacio alterius partis confutationis pretracte*.²⁰

A XXII. levél *Ea enim tunc erat condicio temporis illius* kezdetű mondata (244)²¹ ezt a jegyzetet kapta Ivanichtól: *Hic incipit excusare istam contrarietatem litterarum suarum etc.* (fol. 16^v). Hasonló megjegyzés kíséri a XXV. levél két mondatát, illetve a velük kezdődő két új részt. A *Princeps ille-nél* (279)²² ez áll: *Hic iam reddid causam huius, quod dixit de absentia, excusabili videlicet* (fol. 18^v); alább (293)²³ pedig ez: *Nam de eo* (mint látjuk, igen gyakran megismétli azt a szót vagy szócsoportot, amelyikhez megjegyzését fűzi): *ponit causam, quod in priori termino nemo inibi comparuit* (fol. 19^r).

A dömösi prépostság körül támadt zavarok képezik az LVII. levél tárgyát. Rövid, két-mondatos szenvedélyes bevezető után tér rá Hunyadi nevében a tárgyra: a kormányzót is megillető főkegyúri jogon esett sérelem még szenvedélyesebb ecsetelésére (narratio: 586-tól).²⁴ Itt találjuk Ivanich jegyzetét: *De facto etc. Hic incipit narrare, sed hec narracio melius explicatur infra in epistola sequenti* (fol. 38^r). Az *Impendet cura* kezdetűre utal (LVIII.), amelyben a főrendek tesznek panaszt a pápánál az ország szabadságán esett csorba miatt. E levél narratiójának első mondata utal vissza Hunyadi levelére — *quid . . . ordinatum sit quidque . . . disponi optaverimus, superioribus . . . litteris beatitudo vestra intelligere potuit* (604)²⁵ —, majd a továbbiakban részletezi Hunyadi és a főrendek döntését a prépostság ügyében (605). Erre figyelmeztet a glosszátor is: *Et quidem. Hic narratur illa dispositio* (fol. 39^v).

A levélgyűjtemény vége felé olvassuk Vitéz „tisztos feddését” Thaddaeus pápai orvosnak címezve (LXXVI.), aki — sajnos ránk nem maradt — levelében meglehetősen kapzsiságának adta volt tanújelét. Vitéz válaszából következtetünk erre. De nemcsak erre, hanem az írás szemrehányó hangnemére (obiectio) is. És hogy ez valóban ilyen lehetett, a Vitéz választ tagoló Ivanich-jegyzetekből következtetünk rá. Ezt mondja az egyikben (ad 845): *Censetis. Hic iam incipit narrare obiecta*. A másodikban pedig (ad 861): *Dicitis preterea: secunda obiectio* (fol. 53^{r, v}).²⁶

Van még néhány hasonló jegyzet a leveleskönyvben, de nem vesszük őket sorra. A bemutatott anyag elégséges annak az érdeklődésnek a megvilágítására, amelyet Ivanich — és talán nem egyedül ő a váradi körben — tanúsított a retorika iránt, közelebbről az írásmű tagolása, részeinek elkülönítése iránt. Annak pedig csak örülhetünk, hogy érdeklődését a leveleskönyv

²⁰ Fol. 5^v és 6^r = SCHWANDTNER i. m. 14. 2. és 5. jegyzet.

²¹ SCHWANDTNER i. m. 37.

²² SCHWANDTNER i. m. 40.

²³ SCHWANDTNER i. m. 42.

²⁴ SCHWANDTNER i. m. 75.

²⁵ SCHWANDTNER i. m. 77. — A mondat *superioribus* szavához, illetőleg a vele egy kifejezést alkotó *nostre comunitatis litteris*-hez is fűz Ivanich egy megjegyzést, amelyet a kiadó nem közölt. Ez egy elveszett levélre hívja föl a figyelmünket: *Quia superinde speciales litteras prius miserant, quarum hic tenor non habetur* (fol. 39^r).

²⁶ Vö. SCHWANDTNER i. m. 102.

kommentálásakor aktivizálta: Vitéz mesterien szerkesztett, és barátja jól tette, hogy helyenként fölhívta erre az olvasó figyelmét.

Ivanich érdeklődése, természetesen, kiterjedt a stilsztika, illetőleg retorika egyéb területeire is. Nem mulasztja el például, hogy a Miklós krakkói dékánhoz címzett szép lemondó hangú levél utolsó előtti mondatának (203)²⁷ egyik kifejezését kommentálva ne csak arra mutasson rá, hogy honnét származik az a mondás, hanem arra is, hogy az immáron szállóigévé vált: *Alea iacta est. Hoc dicunt olim fuisse dictum Caesaris dicentis: „Eatur, inquit, alea iacta est”; et nunc susceptum est quasi in proverbium* (fol. 14^r).

Ugyanígy utal arra, ha valamit nem szó szerint, hanem csak képletesen kell érteni. A második prólógus végén mondja Vitéz, hogy kikkel nem óhajtja fölvenni a versenyt: *qui pro more institutionis scolastice verbis labrisque inter se velitantes arti magis quam opportunitati operam dedunt* (86).²⁸ De aki nem értené a képes beszédet, Ivanichtól megtudhatja: *Velitor -aris: „le-vem pugnam facere”. Unde velites dicuntur, qui precurrunt ante pugnam; sed hic ponitur a similitudine pro „certare” vel „altercare” etc.* (fol. 7^r).

Aki nem tudná, hogy a jóindulatra nem lehet úgy rátámaszkodni, mint valamiféle botra (351: *benivolenciam . . . cui presertim ita iam inniti paro, ut ea . . . me incumbere perliciet ad hec ipsa . . . consequenda*)²⁹, az megtudhatja a jegyzetből, hogy az *inniti* itt „hasonlatként” áll: *Inniti: a similitudine, sicut qui pergens innititur baculo* (fol. 23^r). — Ugyanez a figyelmeztetés olvasható ott is, ahol Vitéz a császártól elszenvedett sérelmek panaszos fölsorolására így tesz pontot: *saltem aliquando nexus ac vincula tantarum iniuriarum si non scindere, utinam dissuere paciatur!* (729)³⁰ — hogy ti. *Scindere, dissuere: intellige per similitudinem* (fol. 46^v). — A *similitudo* itt: átvitt jelentés, szókép, metafora. Így nevezi meg a második prólógus egyik helyét (*me pariter eo rure alitum: 73*)³¹ Ivanich is: *Rure: per methaphoram intellige* (fol. 6^r).³² Ugyanígy értelemben használja Ivanich a *synecdoche* megnevezést is, holott ez az antik retorikák szerint a névátvitelnek egy másik módozatát jelölné meg.³³ Vitéz ama beszámolójának, amelyet a pápa kérdéseire pontokba szedve készített el a zágrábi püspökség akkori állapotáról, egyik mondata (765) összehasonlítja azt az ő fiatalkorában tapasztalt helyzettel: *si ad priorem illum . . . comparatus fuerit, videbitur profector non parum mutatus faciem*.³⁴ Ehhez az utolsó kifejezéshez írta oda Ivanich a glosszáját ekképp: *Mutatus faciem: figura sinecdoche* (fol. 49^v).

Fölhívja Ivanich a leveleskönyv használójának a figyelmét a közbevetésekre, Vitéz stílusának egyik jellegzetességére. Az első prólógusban ez a mondat: *Sed prius audies, quo pacto petita tua trutinem* (23), a másodikban ez a közbevetés: *ut pace tua loquar* (53)³⁵ minősül *parenthesis*-nek. Az elsőhöz ezt a megjegyzést írta: *Sed prius. Intersectio ad modum parenthesis usque ibi: fausta autem*, vagyis a következő mondat kezdetéig (fol. 3^v),³⁶ a másodikhoz mindössze ennyit: *Parentesis* (fol. 5).

Legközelebb a XXVIII. levél *idem arbiter, idem dux* stb. (322)³⁷ részéhez ír hasonló jegyzetet: *Idem: parentesis longa usque ibi: continuare velit* (fol. 21^r).

²⁷ SCHWANDTNER i. m. 32.

²⁸ SCHWANDTNER i. m. 16.

²⁹ SCHWANDTNER i. m. 49.

³⁰ SCHWANDTNER i. m. 90.

³¹ SCHWANDTNER i. m. 15.

³² Vö. Ad Herennium 4,45 és 4,67.

³³ L. Ad Herennium 4,44: „Intellectio est (ez a *synecdoche* latin neve), cum res tota parva de parte cognoscitur aut de toto pars.” Vö. R. VOLKMANN: Die Rhetorik der Griechen und Römer. Lipsce 1885. 421.

³⁴ SCHWANDTNER i. m. 95.

³⁵ SCHWANDTNER i. m. 11 és 13.

³⁶ Az *intersectio* esetleg elírás *intersertio* helyett; ez utóbbi ui. valóban a *parenthesis*-hez hasonló retorikai alakzatot jelent. Vö. Thesaurus Linguae Latinae VII, 1 2277, 15. kk, v. ala mint 2278, 82. kk.

³⁷ SCHWANDTNER i. m. 45.

A *paragoge* alkalmazására két ízben mutat rá, mind a kétszer a második prologus szövegében. Először a *dicier* passzív infinitívusszal kapcsolatban (63)³⁸ mondja: *Dicier pro „dici” per figuram paragoge* (fol. 5^v), másodsor a *videsis* imperatívuszhoz jegyzi meg: *Videsis. Tali verbo cum hac adiectione sillabe solent uti comici* (fol. 6^r).

A tömörítésnek hatásos eszköze a kihagyás, több úton is elérhető. Az egyik az, hogy a fölösleges bőbeszédűség elkerülése és a lényegre való mihamarabbi áttérés érdekében a megkezdett gondolatsort félbeszakítjuk, és belekezdünk az újba. Ilyen megoldásra utal a LXIV. levél első szakaszának a végén³⁹ Ivanich következő jegyzete: *Sed de hoc alias. Figura eclipsis* (fol. 44^r). A XLIII. levélben is az udvarias, mondhatni udvariaskodó bevezetésről akar a levélíró ráterni a politikai mondanivaló konkrétumaira. Vitéz szavaihoz — *Sed ad ea, que prefatus pater Valentinus attulit; que quidem tria fuere principalius* stb. (474)⁴⁰ — Ivanich magyarázata a következő: *Sed ad ea. Precisio est sive figura eclipsis, et debet subintelligi verbum „revertamur” vel „respondeamus”* (fol. 30^v).⁴¹

A kihagyásos tömörítés egy másik módja a *subiectio* (Ad Herennium 4,33) vagy görögös néven *anthypophora*: fölteszi az író, hogy olvasója rákérdez vagy ellenvéleményt nyilvánít, ő azonban ezt a kérdést vagy véleményt nem idézi, hanem mindjárt a maga válaszát adja elő. Ezt a meg nem fogalmazott, csak föltelezett vagy gondolatban fölmerülő kérdést nevezi Ivanich *tacita questio*-nak. Az első prologus *Nec autem* kezdetű mondatához (31)⁴² írja: *respondet tacite questioni, et hoc communiter dicitur antipophora* (fol. 3^v). A második prologus is kap hasonló glosszát a *Cum autem* szavaknál (73)⁴³: *antipofora, respondet enim tacite questioni* (fol. 6^r).

Az Ivanich-féle marginálisoknak az az utolsó csoportja, amelynek bemutatását e dolgozat keretein belül fontosnak tartjuk, megint csak a levelek fölépítésével kapcsolatos. Arra a szabályra hívják föl a leveleskönyv használójának a figyelmét, amely a levél záró részének (finis vagy conclusio) az egészet lekerekítő szerepére és az ezzel kapcsolatos gyakorlati követelményekre vonatkozik.

A XXXIII. levél befejezéséül egy zsoltárverset citál Vitéz: *in hoc cognoscam, quoniam voluisti me, si non gaudebit inimicus meus super me* (357; Psalm. 40,12 csekély eltéréssel).⁴⁴ Arra, hogy ez zsoltárvers, a kiadás jegyzete is utal. De azt, hogy ez az idézet milyen funkciót tölt be, csak Ivanich glosszájának a kéziratban olvasható teljes szövege világítja meg: *Assumit pro finali conclusione verba ex psalmista. Unde hoc iam sepius consideravi apud oratores notabiles seu rethores, quod liberenter ponunt ultima verba oracionis vel epistole de versibus Virgili vel alterius poete, aut etiam ex notabili loco sacre scripture* (fol. 23^v). — Ezt a szabályt követte különben ő maga is, amikor előszavának berekesztéséül Sulpicius Severust idézte.⁴⁵

Az LVIII. levelet egy Sallustius-allúzióval zárja be Vitéz (626).⁴⁶ Ivanichnak ehhez fűzött megjegyzése visszautal az imént megtárgyalt zsoltáridézetre is: *Piget tetetque. Ponit in fine verba Sallustii, que scilicet in fine prohemii Belli Iugurtini dicit, sicut et superius posuerat verba psalmiste* (fol. 41^r).

Az ezt megelőző LVII. darab záró részében Vitéz — halványan — visszautal ugyanannak kezdő mondatára. Ez így hangzott: *Defungi properabam negociis validioribus, quorum vis plus*

³⁸ SCHWANDTNER i. m. 14.

³⁹ SCHWANDTNER i. m. 85 (681).

⁴⁰ SCHWANDTNER i. m. 62.

⁴¹ Vö. Ad Herennium 4,41: „Praecisio est, cum dictis quibus reliquum, quod coeptum est dici, relinquitur incoatum.”

⁴² SCHWANDTNER i. m. 11.

⁴³ SCHWANDTNER i. m. 15.

⁴⁴ SCHWANDTNER i. m. 50.

⁴⁵ SCHWANDTNER i. m. 8.

⁴⁶ SCHWANDTNER i. m. 79.

t u r b a r u m allatura timetur stb. (584); a záró mondat pedig így: *michi vero non inter postrema precipuus favor accedet, si . . . ad alias t u r b a s — uti prefatus sum — propulsandas liberius pergam* (600).⁴⁷ Ivanich a megjegyzését a kiemelt szóhoz tette: *Finis concordat cum principio, et iste modus approbatur per Tulum, circa finem oracionis sue pro Marco Marcello dicentis: „Sed ut unde est orsa, in eodem terminetur oracio mea” etc.* (fol. 39^r).⁴⁸ Ez tehát — úgy látszik — a conclusio-megformálás másik lehetséges módja volt: az exordiumra történő visszautalás, megismétlése annak a szónak, szócsoporthoz, amelyik abban a legfontosabb vagy legjellegzetesebb volt. Ahogyan Ivanich az egyik legfontosabb Vitéz-levélnek, a LXIX-nek (*Usum ac iura modestie christiane: 743—757*)⁴⁹ a végén elhelyezett jegyzetében oktatásul odafűzi a *iura ac ritum modestie christiane* szavakhoz a tanulságot: *Finis concordat cum exordio, et hoc est multum regulare* (fol. 48^v).

Csupán futólag tudunk bepillantani a bécsi kódex egy marginális-csoportjába; jószerivel csak bemutathattuk azt, együvé fogva az egy tárgyra utalókat, és rámutattunk egyik forrására, az Ad Herenniumra. Zárt rendszert nem alkotnak ezek a jegyzetek; úgy tűnik föl, hogy a sokféle érdeklődést felmutató glosszátor nem akart, de talán nem is tudott volna ilyesmit létrehozni. Több szempontból mégis rendkívüli haszonnal jár a tanulmányozásuk: rávilágítanak Vitéz tudatos alkotói módszerére és ezen túl — sejtetésül — ennek iskolai gyökereire, továbbá arról tanúskodnak, hogy az olyan retorikai-stilisztikai „játék”, amelynek Ivanich is hódolt a levélgyűjtemény összeállításában, nem volt idegen a váradi udvar humanista szellemétől.

4. Amennyire kiváló arány- és stílusérzékkel alkotta meg Vitéz azokat a hivatalos iratokat és magánközleményeit, amelyeket leveleskönyve tartalmaz, ugyanolyan képzett rétorinak mutatkozott követi szónokként is. Összesen tizenegy beszédéről tudunk — ezek nagyobbik része ki van adva⁵⁰ —, s bármelyiküket elővehetnők abból a célból, hogy elemzésnek vessük alá. Azonban szerencsénkre az egyik beszéddel megtették ezt már a kortársak, nekünk tehát nincs most más dolgunk, mint megismerkednünk ezzel a korabeli igényekhez és ismeretekhez szabott műelemzéssel.

Amikor a *Pulsatis merore publico animis* kezdetű oratio szövegét Fraknoi publikálta, utalt arra, hogy a beszéd müncheni szövegét kísérő „marginales adnotationes pro scholae usibus analysim exhibent iuxta rhetoricas regulas institutum”.⁵¹ Ezeket a marginálisokat azonban senki még nem tette közzé, így elemzésük sem történt meg. Márpedig ugyanúgy mint Ivanich jegyzeteinek főt bemutató csoportja, ezek is hozzásegíthetnek bennünket Vitéz stílusának behatóbb tanulmányozásához és annak az ideálnak a megismeréséhez, amely — ezek szerint — ebben a beszédben testet öltött.

Szokás volt abban az időben a beszédek szövegét elmondásuk alkalmával lemásolni; ennek oka bizonyára nemcsak az esztétikai érdeklődés,⁵² hanem az a gyakorlati megfontolás is volt, hogy az elhangzó beszédet kellő figyelemmel kísérni, arra megfelelő szavakkal nyomban válaszolni csak szövegének alapos ismeretében lehetett. Ez jutott osztályrészül az említett, Bécsben

⁴⁷ SCHWANDTNER i. m. 75 és 77.

⁴⁸ Számos bizonyítékunk van arra, hogy Livius mellett Cicero volt Vitéznek nemcsak legkedvesebb olvasmánya, hanem mintaképe is. Hogy pedig a Pro M. Marcello-t mintául választotta, azt nem csupán Ivanichnak ez a megjegyzése tanúsítja, hanem Vitéznek második általunk ismert beszéde is: kezdőmondata a Cicero-beszéd első mondatának félreérthetetlen kópiája, conclusio-ja pedig mind megoldásában, mind a szavaiban annak peroratio-jára utal. L. bővebben: Vitéz János és az ókori klasszikusok c. dolgozatomat (főntebb a 2. jegyzetben).

⁴⁹ SCHWANDTNER i. m. 92—93.

⁵⁰ L. főntebb, a 3. és 4. jegyzetet, valamint ...

⁵¹ L. a 9. jegyzetet.

⁵² Tanulság os, nyilvánvalóan nem egyedülálló eset Enea Silvioé: „orationem Aeneae ab omnibus laudatamulti transcrip sere” — írja 1454-es, a frankfurti birodalmi gyűlésen elmondott beszédéről: Pii Secundi pontificis max. commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt... Frankfurt 1614. 23.

elhangzott beszédének is. Ma már három kézirati másolatát ismerjük: a Fraknóitól közzétett münchenit, egy cambridge-it⁵³ és egy prágait.⁵⁴ Az első kettő tartalmazza — csekély eltérésekkel — az említett marginálisokat, mégpedig a cambridge-i helyesebben. Ti. az egyes glosszákat megközelítően a mellett a sor mellett hozza, amelyikhez tartoznak, míg a müncheni kéziratban a mechanikus másolás következtében szöveg és jegyzet meglehetősen távol kerültek egymástól.

A megjegyzések két csoportot alkotnak; az egyiket a beszéd részeit kijelölő, azokat megnevező glosszák, a másikat pedig azok, amelyek a stilisztikai colorok (figurák) feltüntetését célozzák.

Ahhoz azonban, hogy elkülöníthessük a beszéd egyes pars-ait, ismernünk kell azt a maga egészében. De megkímélendők az olvasót a szöveg végigolvasásának fáradságától, röviden összefoglaljuk a beszéd tartalmát, az egyes részek után tett zárójelben megadva a leendő kiadás számozását. Íme a beszéd foglalata és a tagoló glosszák:

A császár elhatározásának híre (*beati rumoris opinio*) — hogy védelmére készül kelni szorongatott hitünknek — örömmel tölti el a csüggedő lelkeket (228—233); ebben a szakaszban sűrűn fordul elő adnominatio-s játék az *augustus* szóval. A pápa ugyancsak résztvevő szívvel viseli gondját a szenvedőknek, így azután a dicső fejedelmi kettős (*gloriosum principum par*) közös terve megkettőzi a reménykedők örömét is (*bone opinionis racio*) (234—240). Szent elhatározását tette kívánja váltani a császár, ezért a szónok mi más tehet, mint hogy tovább szítja ezt a nemes tüzet? (241—245). — A glosszátor az eddigieket tekinti a beszéd bevezetésének: *Exordium*, írja a kezdőszavak mellé (fol. 41^v), *2-a pars exorditi* a *Beatissimus pontifex* kezdetű szakaszhoz (234, fol. 42^r), majd *3-a pars exordii* szókkal utal a bevezetés harmadik részére (241, fol. 42^v).

Mindezt súlyos háború (*bellum grave*) teszi időszerűvé és rendkívül fontossá: máris helyrehozhatatlan károkat okozott ez a keresztényeknek, akik — ráadásul — védekezés helyett egymást pusztítják. Konstantinápoly eleste végül megdöbbsentő, egyszersmind kijózanító hatással volt valamennyiükre (246—252). A keresztény fejedelmek — élükön a pápával — megrendülésükben méltó elhatározásra jutottak, ezért is bocsátják most a korábbi birodalmi gyűlések határozatait a császár elé (253—258). A háború csak háborúval torolható meg (*bello ad bellum citaris*), hiszen Bizánc után nem nyugszik meg a török mindaddig, amíg a nyugati császárságot is le nem igázta (259—261).

A 246—261. mondatokból álló szakasz élére ezt írta oda a glosszátor: *Narracio principalis* (fol. 43^v), de ez a narratio is három részre tagolódik: 253-nál olvassuk a *2-a pars narrationis*, 259-nél pedig a *3-a pars narrationis* (fol. 44^r) széljegyzetet.

A *z exordium* és a *narratio*⁵⁵ után következő, harmadik része a beszédnek a *divisio*:⁵⁶

A császár küldöttei méltán hangoztatták az előző gyűléseken e vállalkozás jogos, hasznos és könnyű voltát (*iusticia, utilitas, facilitas*); a jelen gyűlés szónokának nincs más feladata, mint rámutatni ennek szent, alkalmas, és szükséges voltára (*pietas, oportunitas, necessitas*) (262—264). Ennek a rövid szakasznak az elejére tette a glosszátor a *Divisio principalis* jegyzetet (fol. 44^r), amely azután három további szakaszban folytatódik. Ezek során igazolja a szónok, hogy a közös hadjárat, amelynek elhatározására *rá akarja venni* a császárt (ebből is

⁵³ Elsőként JUHÁSZ L. hívta föl rá a figyelmet: Adalékok az 1437—1490. évekből. Bp. 1931. 6. — Cambridge, University Library, H. h. I. 7.

⁵⁴ Archiv Pražského Hradu, G XX.

⁵⁵ Vö. Ad Herennium 1,4: „Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris constituitur ad audiendum.” — Uo. 1,12: „Narrationum tria sunt genera. Unum est, cum exponimus rem gestam et unum quidque trahimus ad utilitatem nostram vincendi causa, quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est.”

⁵⁶ Uo. 1,4: „Divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia sit, et per quam exponimus, quibus de rebus simus acturi.”

kitűnik az exordium captatio benevolentiae- jellege!), miért szent (*ut et bellum ipsum et pietatem eius astruamus*: 265–299), miért alkalmas (*quod quidem quam oportune agendum se offerat*: 300–323) és miért szükséges (*quod bellum ipsum necessario videatur suscipiendum*: 324–330, 331–334).

A számok is elárulják, hogy a divisio a beszéd leghosszabb része, a tulajdonképpeni mondani-valónak, az újdonságnak a hordozója. Ennek során ui. nemcsak azt adja elő a szónok, hogy mit kíván a címzettől — valójában csak ez lenne a divisio feladata —, hanem mindjárt felsorolja és kifejti az érveit is. Ezt a kettős funkciót nevezik meg a marginálisok. 265-nél ez áll: *Prima pars divisionis cum confirmatione* (fol. 44^v), 300-nál ez: *2-a pars divisionis cum confirmatione* (fol. 47^r), míg 324-nél ez (hibásan): *3-a pars confirmationis cum divisione* (fol. 48^v). Ez a hosszú főrész tehát egyúttal a *confirmatio* is, itt van a helye a meggyőző érveknek, vagy ahogyan az Ad Herenniumban olvassuk: „*C o n f i r m a t i o* est nostrorum argumentorum expositio cum adseveratione” (1,4). Ám a divisio-nak ez az utolsó, harmadik része még tovább is tagolódik (*Subdivisio 3-a partis*: marginális 324-hez), aminthogy a háború szükségességét is kiváltképp három tényező motiválja: az ellenség szándéka (*Ambicio*: marginális 325-höz), tervei (*Intentio*: 326-hoz) és hatalma (*Potencia*: 327-hez, mind a fol. 48^v-n).

Mindebből levonhatja a császár a tanulságot: a háború valóban szent, hasznos és szükséges; a következő lépés a határozatok végrehajtása kell legyen! Ehhez szentvan a kellő katonai erő, ezt kívánja meg a császári méltóság (*augustus*-szójáték visszatérése: 338!) és a kereszténység becsülete is (335–341). — Ebben a szakaszban — amelynek megjelölése a marginális szerint: *Conclusio per enumerationem et implicationem* (fol. 49^v) — lezárja a szónok a divisio-t, mintegy levonja és összefoglalja a következtetéseket. Még nem a beszéd lezárása ugyan — ennyiben nem felel meg a klasszikus retorikai elmélet terminusának⁵⁷ —, mégis záradéknak kell tekintenünk. Erre mutat a *per enumerationem* megjelölés is. Háromfajta conclusio van ui. — tanítja már az Ad Herennium —: „*Nam constant ex enumeratione, amplificacione et commiseratione . . . E n u m e r a t i o* est, per quam colligimus et commonemus, quibus de rebus fecerimus, breviter, ut renovetur, non redintegretur oratio” stb. (2,47). A 335. mondat tökéletesen meg is felelne ennek a követelménynek: *intellexisti . . . bellum ipsum pium, oportunum et necessarium esse . . . ; restat, ut exequaris decreta* stb. — A marginális másik bővítmenyéről, az *implicationem* szóról úgy véljük, hogy hibás, legalábbis ilyen retorikai műszót nem ismerünk. Arra gondolunk, hogy helyette *amplificacionem*-et kellett volna a glosszátornak írnia.⁵⁸ Az *amplificatio* ui. az enumeratio-hoz hasonlóan a conclusio alkotóeleme: „*A m p l i f i c a t i o* est res, quae per locum communem (tíz ilyen *locus* van!) instigationis auditorum causa sumitur” — mondja az Ad Herennium (2,47). Az első *locus*-nak (ab auctoritate) felelnek meg Vitéz felszólításai: *memineris . . . te cesarem esse, et cogita, quid tue rationes exoptulent; considera . . . vulnera catholice ecclesie . . . ; attende opprobria orthodoxe fidei* stb. (338).⁵⁹

Egy egyszerű suasoria itt érne véget. A vizsgált beszédnek azonban, politikai-diplomáciai jellegének megfelelően, szükségképp ki kellett térnie arra, hogy Magyarország mivel járul hozzá ahhoz, aminek végrehajtását eldönteni és részleteit megbeszélni összejöttek a követek a bécsi diétára. Jogos panaszok helyett ígéretet hozott a szónok: a királyt, főembereit és összes alattvalóit harcvágy tüzei, Magyarország beváltja tehát a hozzá fűzött reményeket, ha nem kell csalódnia szövetségeseiben. Ha viszont csalódás éri, elhárítja magától a következményekért való felelősséget! Gondolják meg: az ellenség folytatja támadásait, és mennél tovább ha-

⁵⁷ Uo. 1,4: „*C o n c l u s i o* est artificiosus orationis terminus.”

⁵⁸ A cambridge-i kéziratban a margó utólagos levágása következtében csak *mplicacio* olvasható.

⁵⁹ „*Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantae curae ea res fuerit diis immortalibus aut maioribus nostris*” stb. (uo. 2,48). — Hogy a conclusio két összetevőből áll, azt Cicero is tanította: „*peroratio est divisa in duas partes, amplificacionem et enumerationem*” (*Partitiones oratoriae* 52), vö. VOLKMANN i. m. 263.

tol előre, annál nehezebb lesz megállítani! (342–362) Ennek a szakasznak a megnevezését tartalmazza a következő marginális: *Finalis casus tocius oracionis* (fol. 50^r). Meg kell jegyeznünk, hogy a *casus* szó az elméleti művekben nem fordul elő műszóként a beszéd fölépítésének tárgyalásakor, mint a szónoki mű valamelyik részének megnevezése. Lehetséges, hogy itt ad hoc-szóhasználattal van dolgunk.

Magyarország kívánságainak (*vota*) és följajlásainak (*oblata*) ismeretében nem lehet mentsége a császárnak: úgy illik, hogy végre is hajtsa a hozzá méltó feladatot (363–366). Ezt az utolsó szakaszt nevezi a glosszátor *Finalis conclusio*-nak (fol. 51^v). Vitéz kiszámított nyelvkezelésére jellemző, hogy az utolsó mondatban még egyszer megcsendül az *augustus*-szójáték: *Res est augusto digna: augustam promptitudinem ei appone.*⁶⁰

5. Nem véletlenül figyeltünk föl a szójátéokra. Hanem tudnánk is, hogy Vitéz írásában mennyire nagy szerepe van az akusztikus hatáselemeknek, glosszátorunk szorgalma akkor is ráirányítaná ezekre a figyelmünket. Nem fukarkodik ui. az olyan jegyzetekkel, amelyek ezeknek a color-oknak a jelenlétére utalnak. És ha nem módszeres is — úgy értjük: nem mindent glosszáz meg —, kétségtelenül hasznos volt a fáradozása. — Mi most nem teszünk mást, mint hogy betűrendben fősorakoztatjuk ezeket a jegyzeteket, röviden utalunk a retorikai tankönyvek vonatkozó passzusára (illetve az Ad Herennium-ra, mert ebben látjuk e tankönyvek végső forrását), és megkeressük a beszéd szövegének azokat a szavait, amelyekre vonatkozhatnak. (Említettük, hogy a másolók hibájából e glosszák kisebb-nagyobb mértékben eltolódtak a főszöveghez képest.)

Adnominatio: „ad idem verbum et nomen acceditur commutatione vocum aut literarum, ut ad res dissimiles similia verba adcommodentur” (Ad Her. 4,29). Vitéz—stílusának egyik legszembevetőbb és leggyakoribb sajátossága ez a figura. Lássuk a megjelölt helyeket (a glosszátor következetesen az *agnominacio* szóalakat használja): *inter has... angustias auguste spei suasorem... te futurum verbis doceas* (231); *ipsa excitatrix exercitatrixque forcium animorum gloria* (232); *miseratus... miseriam temporis huius* (236); *principum potens ac patens nobilitas* (241); *non opus esse, ut exciteris... paciari modo, ut inciteris* (244); *offendi crebrius quam defendi voluimus* (248); *spirat minas... speratque, ut* (252); *totum protulit et totum oblitit* (255); *pietatis probande causas et acte impietatis effectus, recognosces facile pocius quam cognosces bellum... pium esse* (269); *bellum... pium esse, dum sumitur, quam impium, si omittatur* (uo.); *predatur pietatem, impietatem auget* (278); *effert et prefert se* (330); *age attende et intende, quid sibi arroget* (331); *et sue indigencie et vestre indulgencie racio* (351); *hostem illum nec fugare possit Hungaria nec fugere* (354); *bellum... afferens minas, auferens animas* (357); összesen 16 hely. Mindenesetre megjegyzendő, hogy egyik-másik hely azonosítása bizonytalan — így a 269. mondatbeli *adnominatio*-é —, viszont az is föltűnő, hogy a 270-ben nem jelölte meg ezt: *querulis patientibus compassus es, et nostro... doluisti sepe dolore.*⁶¹

Commutatio: „cum duae sententiae inter se discrepantes ex traiectione ita efferuntur, ut a priore posterior contraria priori proficiscitur” (Ad Her. 4,39). Erre a figurára ebben a beszédben mindössze egyszer bukkanunk rá: *veterana pestis... hactenus ledendo crevit et crescendo lesit* (246).

Conduplicatio: „quom ratione amplificationis aut commiserationis eiusdem unius aut plurium verborum iteratio” (Ad Her. 4,38). A beszédben megjelölt példák: *Idem... nuper*

⁶⁰ Az is jellemző Vitéz stílusára, hogy ez a szó a leveleskönyvben mindössze egyetlen alkalommal fordul elő, akkor is nagyon kétértelmű: *princeps ille, qui christiani regni augustus appellatur, turbatis addit vulnera, et quesite paci nova iurgia intorquet* (256 = SCHWANDTNER i. m. 38); ez a princeps ugyanaz a személy, mint az elemzett beszéd címzettje: III. Frigyes.

⁶¹ Vergilius: Aeneis 1,669.

pie susceptum (votum = bellum), post . . . salubriter decretum nunc, ut exequendum promoveatur, ad te perlatum est. Ad te, inquam, imperator excellentissime stb. (257—258); videres continuum hostilem fremitum, continuum gemitum servilem: horum casum, illorum plausum; videres — inquam — per singula . . . discrimina . . . tam tristes integrari lacrimas (279); age — dum tempus adest —, ut dispellas tempestatem . . .; age, inquam, ut stb. (339); beneficio alieno nondum gaudet Hungaria, sed iam indiget — et eo magis indiget, quo mole stb. (350); intentare . . . et parare bellum; bellum — inquam — periculosum et alee plenum (357); összesen 5 példa.

Contentio (ismertebb nevén: *antithesis*): „cum ex contrariis rebus oratio conficitur” (Ad Her. 4,21). „Contentio est, per quam contraria referuntur” (uo. 4,58). A következő helyekhez olvassuk ezt a glosszát: *quid . . . apud te videri poterit indignius, quam si . . . gloria latebris studeat, et dissimulando velit videri auctior, que negligendo probatur angustior (232); tu . . ., quem ceteris fidelibus libertate parem novimus principem dignitate (259); desperata condicio sua gloriam reputat Deo nobis nato frui (268); bellum . . . non magis pium esse, dum sumitur, quam impium, si omittatur (269);⁶² predatur pietatem, impietatem auget (278);⁶³ impius hostis persequitur pium Chirstum (282); quo autem pacto . . . persistet in fide et obsequio. . ., dum se sentit infideli imperio oneratum (288); proclivem ad labendum, invalidam ad resurgendum (288); faciunt . . . de necessitate virtutem (306); összesen 9 esetben.*

Definitio (a mi glosszatorunknál: *diffinicio*): „rei alicuius proprias amplectitur potestates breviter et absolute. . . Haec ideo commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam vim et potestatem ita dilucide proponit et explicat breviter, ut neque pluribus verbis oportuisse dici videatur neque brevius potuisse dici putetur” (Ad Her. 4,35). A mi beszédünk-höz írt glosszák között egyszer fordul elő: *Gloriosum sane principum par. . ., cui . . . iocundior accessit nunc equa religiose mentis coniunctio, tanto nimirum copulacior, quanto visa est et animo similior et recta voluntate vicinior. Nichil enim copulacius dicitur, quam similitudo voluntatis bone stb. (238—239).*

Disiunctum (vagy *disiunctivus*): „cum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque aut unum quodque certo concluditur verbo” (Ad Her. 4,37). A megfelelő szövegrészek a következők: *religiosam dignitatem tuam et nomen et animum augustum pre se ferre, ac inter hec impia tempora pia vota servare, pia opera suggerere (228); se sentit infideli imperio oneratum, servitutis mole gravatum. . . mille timoribus trepidam, mille difficultatibus anxiam, mille suspicionibus obnoxiam ac pluribus necessitatibus erumpnosam, proclivem ad labendum, invalidam ad resurgendum (288);⁶⁴ ira vehemens fertur, ambitione iactatur, odio furit, carnalibus illecebris . . . occupatur (310); magna . . . in affectu militandi ordinatio, magna in armis disciplina, in militibus armatura, in accionibus robur, in exercicio fervor, magna denique in conflictu hostium a s-siduitas ac victorie numerositas (336); prudentibus exempla mandare, imperitos docere, tepidos erigere bonosque omnes concitare (348); összesen 5 hely.⁶⁵*

Divisio color. Ez a bejegyzés csak a cambridge-i kódexben található meg, egyetlen helyen, a beszéd eleje táján (fol. 42^r). Nem tudjuk értelmezni. Nem azonosítható a beszéd egyik főrészeként ismert *divisio*-val, már csak azért sem, mert ez a szakasz még a beszéd bevezetése: nem sokkal előrébb ott látjuk a már megtárgyalt *2-a pars exordii* marginálist; másrészt a

⁶² A glossza itt így szól: *Contencio cum agnominacione* (fol. 44^v).

⁶³ A glossza: *Agnominacio cum contencione* (fol. 45^v).

⁶⁴ A glossza: *Disiunctivus et contencio*. Ennél a mondatnál még egy glossza áll: *Disiunctum*, annak második felére alkalmazva (fol. 46^r).

⁶⁵ A klasszikus szabály csak a részmondatok *igei* záródása esetén beszélt *disiunctum*-ról; l. az Ad Her. példáit!

glosszátor color-nak nevezi, s ebből arra gondolhatnánk, hogy valamilyen szó- vagy gondolat-alakzatot ért rajta. Az antik szónoklattan valóban ismeri ekként is a *divisio* terminus technicust (ld. Ad Her. 4,52: „*quae rem semovens ab re utramque solvit ratione subiecta*” — ez másként megnevezve a *complexio* vagy *dilemma* —, és meg is mondja, hogy mi a különbség ama másik *divisio*-val szemben), itt azonban ilyen értelmezést nem adhatunk neki. Ezért a kérdést megoldatlanul hagyva mindössze azon szavak idézésére szorítkozunk, amelyek mellett a glosszát olvassuk: *ne forte segnius tractata pernicies reatu curacionis neglecte involveret saucios pariter et medentes. Gloriosum sane principum par, summa rerum auctoritate insigne, salutaris voti equalitate insignis stb.* (237–238).

Interrogatio: az Ad Herennium mást ért rajta (4,22), mint a glosszátor. Tulajdonképpen az alább sorra kerülő *occultatio*-hoz hasonló gondolatalakzat, kérdőmondat formájába öltöztetve, így: *Quid de ceteris templis, quid de clero, quid de salutaribus ecclesie sacramentis. . . , quid denique de violata sanctorum reverencia dignum pietate referam? Omnis fama illius calamitatis minor est vero* (275–276).

Obiectioni tacitae responsio: ez azonos az Ivanich megjegyzései között megbeszélte anthypophora-val. Kétszer találjuk meg a kódex margóján, a következő részek mellé írva: *ut de . . . belli pietate . . . pauca in medium proferamus, eo maiori prompiorique animo, quo attenta simul et intenta tot principum facies magis allicit ad dicendum* (264), valamint: *ut . . . et bellum ipsum et pietatem eius primi coram astruamus. At quia opus est forte apercius cognoscere pium esse hoc bellum stb.* (265–266).⁶⁶

Occultatio (a müncheni kódexben: *Occupacio*, a cambridge-iben: *Comparacio*, ez utóbbi téves): „*cum dicimus nos praeterire aut non scire aut nolle dicere id, quod nunc maxime dicimus*” (Ad Her. 4,37).⁶⁷ Egy példánk van rá: *Taceo de iniuriis. . . , pretereo. . . dampna. . . : satis erit novissimos casus attingere* (271).

Pulcher color: nem terminus technicus. Egyszer fordul elő, de csak a müncheni kódexben, e szavak mellé írva: *hoc bello omnia gravia vidimus et (proh dolor!) quid mali non vidimus* (247, fol. 46^v).

Repetitio: „*cum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur*” (Ad Her. 4,19); szokásosabb neve: *anaphora*. Bőven él vele Vitéz; íme a megjelölt helyek: *Hoc bello consumsimus eum, hoc bello omnia gravia vidimus. . . , in hoc denique bello omnis christianus. . . passus est iniuriam* (247); *quid erubescendum nobis, quid agendum et quid sperandum foret* (262); *Videres nunc nichil sancti, quod non corruit, nichil iniqui, quod non invaluit; videre s continuum hostilem fremitum, continuum gemitum servilem. . . ; videre. . . tam tristes integrari lacrimas* (279), figyelemre méltóak a mondaton belüli, szekundér anaforák); *mille timoribus trepidam, mille difficultatibus anxiam, mille suspicionibus obnoxiam* (288); *vos appellant, vos interpellant, vos deprecantur* (290); *Hec est fides falli nescia. . . , hec invisibilia comprehendit, hec non sentit sensus penuriam. . . Hec nunc impugnatur in nobis, hec suffocatur in sociis* (296–297); *hec innocencia sistitur, nec paciencia retardatur, nec humano frenatur timore, nec inhietur pudore* (312); *quid sibi arroget tam infrenis ambitio, quid tam seva intencio velit et quid possit tam copiosa potencia* (331); *Magna est. . . in affectu militandi ordinacio, magna in armis disciplina. . . , magna denique in conflictu hostium assiduitas* (336); *Vides ecce. . . vota, vides oblata Hungarie, vides denique nichil liciti obstare tibi, quominus stb.* (363); összesen 10 példa.

Similiter cadens: „*cum in eadem constitutione verborum duo aut plura sunt verba, quae similiter isdem casibus efferantur*” (Ad Her. 4,28). Igen sok példát találhatnánk rá, a glosszátor azonban csak a következőkre utal: *equa religiose mentis coninccio, tanto*

⁶⁶ Az *obiectio*-t terminus technicusként sem az Ad Herennium, sem Cicero nem használja. Vö. még: Thesaurus LL IX,2 61,50. kk.

⁶⁷ Az Ad Herennium szöveggyűjteményében is szerepel az *occupatio* variáns!

nimirum copulacior, quanto visa est et animo similior et recta voluntate vicinior (238); *quantam viam habeat et religionis nostre bonitas et fidelium principum potens ac patens nobilitas* (241); *Videres nunc...* (279, lásd a repetitio-k között idézve; a melléirt glossza teljes szövege: *Repetitio et similiter desinens et cadens*);⁶⁸ *impius hostis persequitur piuum Christum, hunc crucifigit in membris ut reum, quem non credit crucifixum hominem Deum* (282); *dum se sentit infideli imperio onerata, servitutis mole gravata...*, *mille timoribus trepidam, mille difficultatibus anxiam, mille suspicionibus obnoxiam ac pluribus necessitatibus erumpnosam, proclivem ad labendum, invalidam ad resurgendum* (288);⁶⁹ összesen 5 helyre.

Translatio: „cum verbum in quamdam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem⁷⁰ recte videbitur posse transferri” (Ad Her. 4,45). Két helyen találunk rá utalást: *Michi... id officii iniunctum est, ut ignee virtuti tue ardentissimoque animo flammam eciam — si flatu meo fieri possit — adiciam* (243) és; *intus... zelo Dei incalcescente pectore liquefactus pietatis adeps foras manare cupit per opera* (303).

Feldolgozásunknak a végére értünk. Bemutattuk azokat a kortársaktól származó, Vitéz műveit magyarázó marginálisokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy ezek a kortársak foglalkoztak a retorika elméletével, hogy fölismerték Vitéz írásaiban az elmélet illusztrálására, példázására alkalmas helyeket. A kéziratok megőrizte jegyzetek fényében tudatosíthattuk Vitéz stílusművészetének — retorikai iskolázottságának — egyik-másik vonását, és segítséget kaphattunk bennük ahhoz, hogy behatóbban tanulmányozhassuk első nagy humanistánk műveit nyelvi-stilisztikai szempontból.

Iván Boronkai

L'INSTRUCTION RHÉTORIQUE DE JÁNOS VITÉZ

A cause du nombre réduit des données, il est difficile d'éclaircir l'origine et les sources de l'humanisme de Hongrie. C'est pourquoi l'hypothèse de József Huszti, exposée dans son étude posthume (Pier Paolo Vergerio et les débuts de l'humanisme hongrois. In: *Filológiai Közöny* 1955. p. 521 et suivantes), mais non documentée, paraissait longtemps acceptable, selon laquelle c'éteit le long séjour de Vergerio en Hongrie qui exerçait une influence décisive sur la formation de l'humanisme de János Vitéz (de qui on ne peut pas documenter qu'il ait fait ses études en Italie) et à travers lui sur les autres représentants de ce courant spirituel en Hongrie.

L'auteur de cette étude voit, par contre, dans les intentions et dans la conscience littéraires de János Vitéz les traces d'une instruction précoce et d'une influence durable et il n'accepte pas le manque de données comme argument de contrainte contre l'instruction de Vitéz en Italie. Les notes marginales qu'on peut lire dans les manuscrits témoignent du fait que les contemporains ont utilisé pour modèles quelques uns des ouvrages de Vitéz. L'un des exemplaires de son recueil d'épîtres contient beaucoup de notes marginales non publiées, dont la majorité se rapportent aux traits caractéristiques du style de Vitéz. De l'un de ses discours (celui du 23 mai 1455, prononcé à Wienerneustadt) nous avons deux manuscrits dans lesquels les notes marginales marquent par des termes de rhétorique la construction du discours (*exordium, narratio, divisio,*

⁶⁸ Az *et cadens* szöveget csak a cambridge-i kódex tartalmazza. A *similiter desinens*-re vö. Ad Herennium 4,28: „*Similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt*” (4,28).

⁶⁹ Ez a mondat jól példázza Vitéz ízlését: a kipontozott helyeken a szórend megváltoztatásával oldja föl a figura egyhangúságát, a mondat végén pedig a sokat rimeltetett *am*-szótag átadja a helyét az *um*-rímnek.

⁷⁰ L. főntebb a *similitudo*-nál (139 lap)!

conclusio etc.) et qui attirent l'attention à plusieurs 'color's stylistiques (*adnominatio, contentio, divisio, repetitio, similiter cadens* etc.). La plupart des termes de stylistique correspondent aux indications du manuel antique, intitulé *Ad Herennium*. Les notes mentionnées plus haut sont d'autant plus importantes, parce que c'est Pál Ivanich, l'un des membres de l'entourage de Vitéz, qui les a faites, et cela souvent d'après une consultation avec Vitéz. Pourtant, si ces notes sont importantes dans leur ensemble, c'est avant tout parce qu'elles nous montrent l'idéal stylistique humaniste des contemporains, et qu'elles fournissent une preuve immédiate de l'instruction de rhétorique de Vitéz. C'est dans cette étude que le texte de ces notes est publié pour la première fois — à peu d'exception près.